

Περιβάλλον, Οικολογία και Κοινωνική Εργασία Η αναζήτηση μιας σχέσης*

Ρίτα Καλοδήμου - Ιωαννίδη¹

Για το περιβάλλον

«Εν Αρχή...» ο λόγος του ποιητή, του ποιητή Νικηφόρου Βρεπτάκου για περισυλλογή ή και προσευχή.

Η Ειρήνη, ο Ιησούς και το πουλί

*Κάθονταν ο Ιησούς κοντά στο ποτάμι, στη ρίζα ενός δένδρου
και περίμενε τη μητέρα του. Δίπλα σ' αυτό του,
πάνω σ' ένα κλαδί που το σάλεψε ανάλαφρα
το φως ή τ' αγέρι, κελάιδαγε ένα πουλί.
Απ' το ράμφος του έσταζαν διάφανες τριλίες
στο ποτάμι που κύλαγε. Χαμογελούσεν ο Ιησούς.
Περιμένανε τη μητέρα του να τους φέρει δύο δάχτυλα
μαύρο ψωμί. Η ζωή είναι όμορφη.²*

Η κατάσταση σήμερα: «Ήρωες Αρχαίας Τραγωδίας στη Βιομηχανική Κοινωνία» είναι ο τίτλος ενός από τα άρθρα που δημοσιεύτηκαν στις αρχές του περασμένου καλοκαιριού στον ημερήσιο τύπο με αφορμή την παγκόσμια συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για τη «Σωτηρία της Γης» —ή για το «Περιβάλλον³ και την Ανάπτυξη»— που έλαβε χώ-

* Αναδημοσίευση από: Καλοδήμου-Ιωαννίδη, Ρίτα (1993). Περιβάλλον, Οικολογία και Κοινωνική Εργασία: Η αναζήτηση μιας σχέσης, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, ΕΠΠΣΚΕ, τεύχος 97, σελ.89-109.

1. Η Ρίτα Καλοδήμου - Ιωαννίδη ήταν κοινωνική λειτουργός, τ. καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας του ΤΕΙ - Πάτρας.
2. Νικηφόρος Βρεπτάκος, *Τα Ποιήματα*, Τόμος Β', εκδ. Τρία Φύλλα, 1981 {σελ. 260}.
3. Περιβάλλον: ορισμοί
 - α. «Ο χώρος εντός του οποίου ευρίσκονται τα κύτταρα ή οι ζώντες οργανισμοί και μετά του οποίου τα έμβια όντα πραγματοποιούν σταθερά ανταλλαγές ύλης ή ενέργειας, με αποτέλεσμα την εξάρτησίν των εξ αυτών». *Γενική Παγκόσμιος Εκγκυκλοπαίδεια*, ΠΑΠΥΡΟΣ – ΛΑΡΟΥΣ, τόμος 11ος, 1963.
 - β. «Το σύνολο των εξωτερικών (βιοτικών και αβιοτικών) παραγόντων που επηρεάζουν τους

ρα στο Ρίο Ιανείρο της Βραζιλίας, τον Ιούνιο του 1992. Συγγραφέας του άρθρου ένας από τους έλληνες στοχαστές του καιρού μας, ο Κορνήλιος Καστοριάδης.

Το άρθρο ανέλυε τη σημερινή τραγικότητα του Ανθρώπου που τίθεται αντιμέτωπος με τις ίδιες του τις δυνατότητες. Με την «αυτονόμηση της τεχνοεπιστήμης» και τη «σύγχρονη τεχνογραφειοκρατία», χωρίς την Αριστοτέλεια «Φρόνηση», ο άνθρωπος οδηγείται σε μια πορεία υπέρβασης των ορίων, όποια κι αν είναι αυτά, πάντοτε όμως υπαρκτά. Σε κάθε δε τραγική περίπτωση, αντιλαμβανόμαστε την καταστροφή όταν αυτή έχει ήδη συντελεσθεί. Για τον Κορνήλιο Καστοριάδη, η σύγχρονη Κοινωνία είναι «θεμελιωδώς άφρων».

Και μια παράλληλη διατύπωση στο περιοδικό «Νέα Οικολογία» (Γιώργος Μπαλιάς, 1992) για τη σύγχρονη πραγματικότητα σχετικά με το περιβάλλον και τον άνθρωπο: Για τον αρθρογράφο, αυτό που βιώνουμε σήμερα είναι «η αντίθεση Κοινωνίας - Φύσης» που υπήρχε πάντοτε και ήταν «αντίθεση του βραχείου χρόνου αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων και του μακρού χρόνου αναπαραγωγής των φυσικών προϋποθέσεων της ζωής». Σήμερα όμως τείνουμε προς αντιστροφή της αντίθεσης σ' ό,τι αφορά το χρόνο. Τα οικολογικά ζητήματα δεν εντάσσονται πάντοτε στη μακρά διάρκεια, γιατί η κατασπατάληση ενέργειας και ύλης, η ανατροπή των οικοσυστημάτων ή το «φαινόμενο του θερμοκηπίου» είναι οικολογικές αλλαγές που προχωρούν γρήγορα, πιο γρήγορα από τις αλλαγές του οικονομικού συστήματος.

Το νέο στοιχείο που κάνει τις αλλαγές όλο και πιο ανησυχητικές είναι ο παράγοντας του «απρόβλεπτου». Δεν είχαμε, όπως παρατηρεί ο Γ. Μπαλιάς, προβλέψει μέχρι πρόσφατα, ότι οι αλλαγές στο περιβάλλον θα ήταν τόσο γρήγορες. Είναι πολλά που δεν γνωρίζουμε ακόμη για τη συμπεριφορά της φύσης και αυτό είναι σημαντικό, σημειώνει ο ίδιος, να το θυμόμαστε και να «μάθουμε να ζούμε με την αβεβαιότητα όπως μάθαμε ήδη να χρησιμοποιούμε τη γνώση».

Στις πιο πάνω τάσεις προστίθενται και εκείνες της αλματώδους αύξησης του πληθυσμού της Γης, που γι' αυτές όμως έγινε περισσότερο δυνατή η πρόβλεψη τις τελευταίες δεκαετίες, τουλάχιστον από τις αρχές του 1960, όταν ο όρος «πληθυσμιακή έκρηξη» πήρε θέση στο καθημερινό λεξιλόγιο. Ίσως ακριβώς γι' αυτό να τις γνωρίσαμε ενωρίτερα και γι' αυτό εδόθη τόση σημασία στη σχέση πληθυσμού και αγαθών παρά στο περιβάλλον και προβλήθηκε τόσο πολύ η ανάγκη της «Ανάπτυξης».

Ο πληθυσμός της Γης

Μέχρι και το 1990 στην έκθεση του ΟΗΕ για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» ο πληθυσμός παρουσιάζεται ως ο πρωταρχικός παράγοντας που πιέζει το περιβάλλον

οργανισμούς», Θ. Κούκουρα, Μ. Αριανούτσου και Π. Α. Γεράκη, *Λεξικό Οικολογικών και Συναφών Όρων*, Ένωση Ελλήνων Οικολόγων, εκδ. Γαρταγάνης, 1986.

γ. «Ο τόπος, η οικογένεια, η κοινωνία, εντός των οποίων ζει ο άνθρωπος», Παύλου Δρανδάκη. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδ. οίκος Ο ΦΟΙΝΙΞ, Ε.Π.Ε., Τόμος 19ος.

για την κάλυψη των αυξανομένων αναγκών του, γεγονός που οδηγεί σε περιβαλλοντική υποβάθμιση ή και εξάντληση των πόρων της Γης.

Για παράδειγμα, ο αριθμός των ανθρώπων που προστίθενται στην ανθρώπινη οικογένεια αναμένεται να αυξηθεί από τα 78 εκατομμύρια (το 1990) περίπου σε 90 εκατ. το 2000. Είναι δε γνωστό από προηγούμενες αναφορές, ότι μέσα μόνο στον αιώνα μας ο πληθυσμός είχε διπλασιασθεί το 1970 (από το 1,65 δισ. το 1900 στα 3,5 δισ. το 1970). Και οι υπολογισμοί δίνουν έναν αριθμό 6,12 δισ. παγκόσμιο πληθυσμό για το 2000, με προοπτικές τα 8,2 δισ. το 2025 και τα 10,5 δισ. μέχρι το 2100.⁴

- Οι υπολογισμοί της F.A.O. (Παγκόσμια Οργάνωση Γεωργίας και Τροφίμων) εί-
ναι ότι, η παγκόσμια γεωργία θα πρέπει να αυξήσει τα αποτελέσματά της μέχρι
και 40% με το τέλος του αιώνα, για να συμβαδίσει με την αύξηση του πληθυ-
σμού. Τα 3/4 δε αυτής της επιπλέον αύξησης θα πρέπει να παραχθούν στις
αναπτυσσόμενες χώρες.
- Παράλληλα, η αύξηση της σοδειάς –κατά μονάδα– με τη χρησιμοποίηση μο-
ντέρνων αγροτικών τεχνολογιών, συνεπάγεται συνεχή εντατική χρήση χημικών
λιπασμάτων και περιλαμβάνει επίσης την αύξηση των εκτάσεων για μονοκαλ-
λιέργειες και την αύξηση της ήδη υπάρχουσας άρδευσης.
- Το περιβάλλον και ειδικά ευαίσθητα οικοσυστήματα θα υποστούν σημαντικές
βλάβες. Η φύση και η σοβαρότητα των προβλημάτων θα ποικίλλουν μεταξύ και
ανάμεσα στις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά σίγουρα θα συμπεριλαμβάνουν απο-
δάσωση, υποβάθμιση εδάφους και ρύπανση υδάτων και εδαφών, προερχόμε-
να από την υπερβολική χρήση των αγροτοχημικών.

Τα πιο πάνω είναι ενδεικτικά και μόνο για τη σχέση πληθυσμού και περιβάλλοντος και προκύπτουν μόνο από τις αναφορές στη γεωργία, χωρίς τη διάσταση της βιομη-
χανίας με τις δικές της αλληλοσυσχετίσεις αύξησης παραγωγής και βαρείας επιβά-
ρυνσης στο περιβάλλον (που αναφέρονται στην ίδια έκθεση, όπως και σε άλλες πη-
γές).

Παγκόσμια εκμετάλλευση ή αλλιώς πως «Ανάπτυξη»

Ο παράγοντας πληθυσμός είναι σημαντικός, αλλά δεν εξηγεί από μόνος του τις πιέ-
σεις που υφίσταται η παγκόσμια γεωργία και γενικότερα η παραγωγή αγαθών για αύ-
ξηση της παραγωγικότητας. Για πολλούς μελετητές της Ανάπτυξης –και των συνεπει-
ών της– η έμφαση που δίνεται στην πληθυσμιακή αύξηση ως αιτιολογικού παράγο-
ντα της φτώχειας και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης «δεν είναι παρά ένα άλλοθι»
για τους απώτερους σκοπούς της παγκόσμιας αύξησης της παραγωγής, που είναι η
συσσώρευση πλούτου και επομένως και ισχύος στις πλούσιες «αναπτυγμένες» χώ-

4. Βέβαια δεν μπορεί να υπολογισθεί η επίδραση παραγόντων όπως είναι το AIDS, τα πυρηνι-
κά ατυχήματα και άλλες οικολογικές καταστροφές.

ρες, στους κατά τόπους ισχυρούς γαιοκτήμονες και κατόχους των μέσων παραγωγής, σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών και των κατά τόπους φτωχών (Μοδινός, 1988).⁵ «Θα ήταν, επομένως, άστοχο να αποδοθούν όλα τα κακά του 20ού αιώνα στον υπερπληθυσμό, όπως θα ήθελε η Νεοφιλελεύθερη Σχολή», διαβάζουμε στο βιβλίο *Από την Εδέμ στο Καθατήριο* (Μοδινός, 1988, σ. 58).⁶ Παράλληλα, «θα ήταν λάθος» –σημειώνεται στην ίδια πηγή– «να αγνοηθεί ο υπερπληθυσμός, αφού αποτελεί τη μέγιστη αλλαγή του 20ού αιώνα, από αριθμητική πάντοτε άποψη, και μια από τις μέγιστες ‘παρενέργειες’ της ανάπτυξης».

Για πληρέστερη κατανόηση αυτών των θεμάτων, σχέσεων, συσχετίσεων και αντιθέσεων, νομίζουμε ότι η καλλίτερη πηγή –απ’ όσα προσωπικά είχα τη δυνατότητα να μελετήσω– είναι το βιβλίο του Φρίντζοφ Κάπρα *Κρίσιμη Καμπή* (1982), που συνιστάται όλως ιδιαίτέρως για την «ολιστική» του προσέγγιση στα θέματα του πολιτισμού μας και για το βαθύ προβληματισμό που δημιουργεί στον αναγνώστη. Εντελώς αποσπασματικά σημειώνουμε μερικές μόνο από τις επισημάνσεις του.

«Η χειρότερη συνέπεια της συνεχιζόμενης οικονομικής ανάπτυξης είναι η αφαίμαξη των φυσικών πόρων του πλανήτη». Οι προβλέψεις, λέει, ενός σπουδαίου γεωλόγου, του Μ. Κινγκ Χάμπερτ, από το 1950 –οι οποίες είχαν παρουσιασθεί τόσο στον τότε πρόεδρο των ΗΠΑ όσο και στους επόμενους, αλλά δεν είχαν προσεχθεί– επιβεβαιώνονται σήμερα. Σύμφωνα με τον Χάμπερτ «οι καμπύλες της παραγωγής/αφαίμαξης όλων των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων έχουν σχήμα κώδωνα, παρόμοιο με τις καμπύλες που απεικονίζουν την ακμή και την παρακμή των πολιτισμών...» (Κάπρα, 1982, σ. 264). Σύμφωνα με τις δικές του προβλέψεις, με τους συνεχιζόμενους ρυθμούς «θα εξαντλήσουμε πολύ σύντομα όλα τα υπάρχοντα αποθέματα μετάλλων, τροφίμων, οξυγόνου και όζοντος και χωρίς αυτά είναι αδύνατον να επιβιώσουμε» (Κάπρα, 1982, σ. 265).

«Για να επιβραδύνουμε το ρυθμό αφαίμαξης των μη ανανεώσιμων πόρων, δεν αρκεί μόνον να εγκαταλείψουμε την ιδέα της αχαλίνωτης οικονομικής ανάπτυξης. Πρέπει παράλληλα να ελέγξουμε την παγκόσμια αύξηση του πληθυσμού». Τί σημαίνει όμως αυτό; Σημαίνει κατά τον συγγραφέα, να υιοθετήσουμε τις νεότερες απόψεις που προκύπτουν από τις δημογραφικές μελέτες, που δηλώνουν ότι «ο ρυθμός της αύξησης του πληθυσμού υπόκειται σε μια περίπλοκη αλληλουχία που υφίσταται ανάμεσα στις βιολογικές, κοινωνικές και ψυχολογικές δυνάμεις» (Κάπρα, 1982, σ. 265)

5. Για τα θέματα Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης σχετικό είναι και το προηγούμενο βιβλίο του ίδιου συγγραφέα *Οι Μύθοι της Ανάπτυξης στους Τροπικούς*.

6. Αναλύσεις για τον πληθυσμό και τη σχέση του με το περιβάλλον και την ανάπτυξη αναφέρονται στο βιβλίο αυτό. Τα κεφάλαια του βιβλίου «Η γεωγραφία του υπερπληθυσμού», «Ένας κόσμος δημογραφικά χωρισμένος» και «Η γεωργία της ανάπτυξης και πώς πεθαίνει το έτερον ήμισυ» είναι εύγλωτα.

και όχι μόνο τις βιολογικές που μέχρι σήμερα οι περισσότεροι υιοθετούσαν, με συσχετισμό που έκαναν μόνον με τη γονιμότητα και την αντισύλληψη.

Οι ερευνητές των δημογραφικών προβλημάτων «ανακάλυψαν» ότι «ανάμεσα σε δύο επίπεδα πληθυσμιακής σταθερότητας, «υψηλή γεννητικότητα - υψηλή θνησιμότητα το ένα, και χαμηλή γεννητικότητα - χαμηλή θνησιμότητα το άλλο», εκδηλώνεται ένα πρότυπο μεταβίβασης, χαρακτηριστικό για όλες τις χώρες του δυτικού κόσμου. Έτσι στις κοινωνίες που προηγήθηκαν της σύγχρονης εποχής, τόσο η γεννητικότητα όσο και η θνησιμότητα ήταν υψηλή και ο πληθυσμός σταθερός. Με την είσοδο όμως στη βιομηχανική εποχή, οι συνθήκες ζωής βελτιώθηκαν και η θνησιμότητα μειώθηκε. Άρχισε να αυξάνεται όμως και ο πληθυσμός (αυτό είναι ουσιαστικά το ενδιάμεσο επίπεδο). Με τη συνεχιζόμενη βελτίωση του προτύπου διαβίωσης και τη συνακόλουθη πτώση της θνησιμότητας, παρουσιάζεται κάμψη και στη γεννητικότητα «με τάση να καταλήξει σε νέα πληθυσμιακή σταθερότητα».

Έτσι η ποιότητα ζωής, μέσα από μια αλληλουχία ψυχολογικών και κοινωνικών δυνάμεων, γίνεται ένα «πανίσχυρο μέσο για τον έλεγχο της πληθυσμιακής αύξησης». Καθώς βελτιώνεται το επίπεδο ευημερίας, έχουμε και πτώση της γεννητικότητας που οδηγεί στην πληθυσμιακή ισορροπία. Πιο συγκεκριμένα «οι κοινωνίες ανέπτυξαν από μόνες τους μια ρυθμιστική διαδικασία βασισμένη στις συνθήκες διαβίωσης, που χάρη σ' αυτή εξασφαλίζεται η δημογραφική μεταβίβαση, από το επίπεδο της πληθυσμιακής ισορροπίας με υψηλά ποσοστά γεννητικότητας και θνησιμότητας αλλά και χαμηλό πρότυπο διαβίωσης, στο επίπεδο της νέας ευρύτερης πληθυσμιακής ισορροπίας, με χαμηλά ποσοστά γεννητικότητας και θνησιμότητας, αλλά υψηλό πρότυπο διαβίωσης».

Η σημερινή κρίση, που παράγει η παγκόσμια δημογραφική έκρηξη, οφείλεται στην απότομη αύξηση των πληθυσμών του Τρίτου Κόσμου. Σύμφωνα δε με όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω «η αύξηση αυτή συνεχίζεται εφ' όσον δεν εκδηλώθηκαν ακόμη οι συνθήκες που εξασφαλίζουν τη μεταβίβαση στο 2ο επίπεδο της δημογραφικής σταθερότητας». Στις χώρες του Τρίτου Κόσμου με την αποικιοκρατία βελτιώθηκαν σ' ένα βαθμό οι συνθήκες διαβίωσης, με αποτέλεσμα να μειωθεί η θνησιμότητα, να παραμείνει όμως υψηλή η γεννητικότητα και να ενταθεί έτσι ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού. Ωστόσο «η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σταμάτησε, αφού ο πλούτος των αποικιών διοχετεύθηκε στις ανεπτυγμένες χώρες, όπου συνέβαλε αποφασιστικά στην εξισορρόπηση των δικών τους πληθυσμών. Και η κατάσταση συνεχίζεται σήμερα, μια και το μεγαλύτερο μέρος των χωρών του Τρίτου Κόσμου παραμένουν αποικίες από οικονομική άποψη» (Κάπρα, 1982, σ. 266).

Στη θέση συμπεράσματος για τις πιέσεις που δέχεται το παγκόσμιο περιβάλλον και τις αλληλοσυσχετίσεις των παραγόντων που οδηγούν στη σημερινή Περιβαλλοντική Κρίση, ο λόγος ξανά στον επιστήμονα και στοχαστή Φρ. Κάπρα:

«Η παγκόσμια πληθυσμιακή κρίση είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της διεθνούς εκμετάλλευσης, μια συνέπεια του θεμελιώδους αλληλοσυσχετισμού του παγκοσμίου

οικονομικού συστήματος, όπου κάθε μορφή εκμετάλλευσης επιστρέφει και χτυπά τους εκμεταλλευτές. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η οικολογική ισορροπία συνδέεται άμεσα με την Κοινωνική Δικαιοσύνη. Προκειμένου να ελεγχθεί η επικίνδυνη αύξηση του πληθυσμού, ο καλύτερος τρόπος είναι να προσφερθεί βοήθεια στους λαούς του τρίτου κόσμου, ώστε να φτάσουν στο επίπεδο ευημερίας που θα τους κάνει να περιορίσουν αυθόρμητα τη γονιμότητά τους. Κάτι τέτοιο θα απαιτήσει μια παγκόσμια ανακατανομή του πλούτου, δηλαδή την επιστροφή ενός τμήματος του παγκοσμίου πλούτου στις χώρες που έπαιξαν τον πρωταρχικό ρόλο για την παραγωγή».

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την επισήμανση ότι το «κόστος για τη βελτίωση του προτύπου διαβίωσης των φτωχών χωρών δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ελάχιστο ποσοστό σε σύγκριση με τον πλούτο των ανεπτυγμένων χωρών». Ο πλούτος αυτός διανέμεται άνισα και επί πλέον κατασπαταλάται παράλογα. «Σήμερα μόλις το 5% του παγκόσμιου πληθυσμού καταναλώνει το ένα τρίτο των φυσικών πόρων της υδρογείου. Ο μέσος πολίτης των Η.Π.Α. καταναλώνει διπλάσια ενέργεια από τον μέσο πολίτη οποιασδήποτε ευρωπαϊκής χώρας» (Κάπρα, 1982, σ. 267).

Οικολογία και Οικολογική Θεματική

Οικολογία, μια λέξη που πήρε θέση στο καθημερινό μας λεξιλόγιο, λέξη σύνθετη από τις ελληνικές λέξεις «Οίκος» και «Λόγος». Ο λόγος δηλ. περί του «οίκου μας», του σπιτιού μας, του πλανήτη Γη. Αυτό είναι απλά η Οικολογία. Από τον αρχικό ορισμό (1869), που έχει επικρατήσει να αποδίδεται στον οπαδό του Δαρβίνου Ερνέστ Heackel μέχρι σήμερα, το περιεχόμενο έχει διευρυνθεί. Σήμερα –πάντα πολύ γενικά– η Οικολογία έχει κι αυτή τους «κλάδους» της παρά τη συνεχή αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα τους. Έτσι η «θεωρητική» Οικολογία μελετά ερευνητικά τις αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις των οργανισμών με το περιβάλλον τους. Ενώ η «Οικολογία του Ανθρώπου» μελετά ειδικά τα θέματα της σχέσης Φύσης - Ανθρώπου ή, αλλιώς πως, Φύσης - Κοινωνίας. Αυτή μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα (Ακό, 1991, σ. 42-44).

Ακούγονται επίσης οι όροι «Κοινωνική Οικολογία» ή «Πολιτική Οικολογία», η οριοθέτηση των οποίων δεν είναι πάντα εύκολη και το περιεχόμενο και των δυο, θα λέγαμε, ότι ανήκει στην «Οικολογία του Ανθρώπου». Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι σήμερα ακόμα και η διάκριση μεταξύ «βιοτικών» και «αβιοτικών» παραγόντων (που διδαχθήκαμε στο Γυμνάσιο ή Λύκειο) έχει παύσει προ πολλού να υπάρχει, όπως θα δούμε πιο κάτω, όταν θα αναφερθούμε στις σημερινές προσεγγίσεις. Σήμερα, λοιπόν, στην εποχή των ταξινομήσεων και της εξειδίκευσης, η Οικολογία λειτουργεί –όπως γράφει σε πρόσφατο βιβλίο ο Μοδινός (1992)– «ενοποιητικά και ξεπερνώντας τις διαφορές εμφανίζεται ως *υπερεπιστήμη* ή *μετεπιστήμη*».

Οι λόγοι είναι προφανείς. Είναι λόγοι αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης. Η σημερινή καταστροφή των οικοσυστημάτων δεν είναι θέμα που αφορά μόνο το συγκεκριμένο οικοσύστημα ή έναν συγκεκριμένο μόνο γεωγραφικό χώρο στον οποίον υπάγεται. Διότι είναι, λένε οι οικολόγοι και όλοι οι επιστήμονες, επιστημονικά πλέον

σαφές ότι τα τροπικά δάση π.χ. της Αμαζονίας, είναι οι πνεύμονες της Γης και συνδέονται έτσι άμεσα με το παγκόσμιο κλίμα. Κατ' επέκταση, τα συγκεκριμένα δάση δεν αφορούν μόνο τους βιολόγους και άλλους θετικούς επιστήμονες, αλλά αφορούν και την ανθρώπινη κοινωνία που βιώνει σήμερα την παγκόσμια αλλαγή στο κλίμα, αλλαγή που επηρεάζει άμεσα ακόμα και την επιβίωση της. Γι' αυτό η Οικολογία του Ανθρώπου παίρνει το λόγο για να «θέσει επί τάπητος τα όρια της Ανάπτυξης», που στην ουσία τους είναι τα «όρια για δύναμη», που το ξεπέρασμά τους δημιουργεί τις κοινωνικές ανισότητες και αποτελεί πλέον θέμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Κοινωνικής Δικαιοσύνης, που απασχολεί την Κοινωνία του Ανθρώπου. Διότι δεν είναι πλέον δικαίωμα των ολίγων η εκμετάλλευση, όταν αυτή βλάπτει το συλλογικό καλό.⁷

Για τους πιο πάνω λόγους, λέγεται επίσης, ότι η Οικολογία βλέπει σήμερα την περιβαλλοντική ή οικολογική κρίση ως κρίση πολιτιστική και ηθική. *Πολιτιστική κρίση*, γιατί από τη στιγμή που ένα είδος καταστραφεί ή καταστρέφεται, δεν αναπαράγεται, άρα και ακυρώνεται.⁸ Είναι επίσης η περιβαλλοντική κρίση και *ηθική κρίση*, γιατί με ποιό δικαίωμα ένα τμήμα του πληθυσμού των «αναπτυγμένων» μπορεί να επιβάλλει σ' ένα άλλο τμήμα τις δικές του θελήσεις, όταν αυτές είναι βλαπτικές για το άλλο τμήμα και το σύνολο;

Γίνεται επίκαιρη ξανά στις μέρες μας η «ύβρις» των αρχαίων, η «άτη» και η «Νέμεσις». Η «ύβρις» είναι η βία που ξεπερνά τα όρια και αδιαφορεί για τους άγραφους νόμους των θεών και των ανθρώπων.⁹ Η «άτη» είναι «η διανοητική σύγχυση που κάνει τον άνθρωπο ανίκανο να διακρίνει το λογικό από το παράλογο και τον οδηγεί σε ακαταλόγιστες πράξεις, με τραγικές συχνά, συνέπειες». Είναι αυτή που στα Ομηρικά Έπη κυριεύει τις φρένες των ηρώων. Είναι επίσης «το καταστροφικό αποτέλεσμα μιας παράλογης πράξης καθώς και το μέσο ή πρόσωπο που προκαλεί την καταστροφή».¹⁰ Και η «Νέμεσις» είναι η «αγανάκτηση των θεών, που τιμωρούν εκείνον ή εκείνους που διέπραξαν την ύβρι».^{11, 12}

7. Η πιο διεξοδική και συνθετική προσέγγιση για την «Οικολογία», που έτυχε να έχουμε δει, είναι η *Κρίσιμη Καμπή* του Κάπρα. Χρειάζεται μόνο αργή και πολύ προσεκτική μελέτη. Είναι η «πνευματική» διάσταση που χρειάζεται διερεύνηση.

8. Με τον πολιτισμό, νομίζουμε ότι έχει σχέση και αυτό που ο Ερικ Φρομ στην εποχή μας, εύγλωττα, ονόμασε «Είναι», που είναι οπωσδήποτε αντίθετο από το «Εχειν» και δεν προάγεται απ' αυτό. Όταν «έχεις» δηλ. και μόνο, δεν μπορείς να «είσαι», να υπάρξεις και να δημιουργείς πολιτισμό. Ουσιαστικά δηλ. αποκόβεσαι από τη ζωή, όταν προέχει το «έχειν».

9. *Εγκυκλοπαίδεια Υδρία*, τεύχος 52, σελ. 115.

10. *Ibid*, τεύχος 11, σελ. 319-80.

11. *Ibid*, σελ. 114-115.

12. Μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αναφορά για το βιασμό της Φύσης και στην αρχαιότητα κάνει ο Αιμ. Μπουρατίνος στο άρθρο «Ιερότητα και Περιβάλλον στην Αρχαία Ελλάδα» στο περιοδικό *Νέα Οικολογία*, (Οκτ. 1990). Το ενδιαφέρον δεν σχετίζεται τόσο με την πληροφόρηση για τη σχετική στάση των προγόνων μας. Το ενδιαφέρον είναι ότι η τραγική ποίηση και η μυθολογία

Σε σημερινή συσχέτιση, η δική μας ύβρις είναι επίσης η αλαζονεία της δύναμης που αποκτήσαμε από τις κατακτήσεις μας, οι οποίες θόλωσαν τον νου - άτη - και εξακολουθούμε να μην αυτοπεριοριζόμαστε.

Παράλληλα έχει αρχίσει προ πολλού να λειτουργεί η «Νέμεσις» με τη μορφή των περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα μείζονα των οποίων είναι το «φαινόμενο θερμοκηπίου» και η «τρύπα του όζοντος», η διάβρωση και ερημοποίηση εδαφών, η μαζική εξαφάνιση ειδών βιολογικής ποικιλότητας, η ρύπανση ατμόσφαιρας, νερών και εδάφους, η πυρηνική απειλή κ.ά.

Η θεωρητική οικολογία επισημαίνει νέα επιστημονικά δεδομένα, όπως: «Αμφισβήτηση του νεο-Δαρβινικού προτύπου», που έλεγε ότι η ζωή βασίζεται στην επικράτηση του ισχυρότερου. Επιστημονικά σήμερα «αρχίζουμε να διακρίνουμε τη μεγάλη αλήθεια που μας είχε ξεφύγει από την εποχή του Δαρβίνου». Η αλήθεια αυτή είναι ότι στη Φύση, τελικά, δεν υπάρχει ο πόλεμος που οι περισσότεροι φανταζόμαστε, αλλά η ειρηνική συνύπαρξη.

- Ο άνθρωπος είναι ίσως το μόνο είδος που έχει εγκαταλείψει την «οικοθέση» του, αυτή του αρχικού κυνηγού-συλλέκτη για να εκμεταλλευθεί τις «οικοθέσεις» των άλλων. Αυτό όμως, «είναι μια κατάσταση που η βιόσφαιρα δεν θα ανέχεται για πάντα» (Μοδινός, 1988, σ. 20).
- Η Δαρβινική θεωρία, σήμερα, κατά τραγική ειρωνία θριαμβεύει από την ανάποδη στα διαταραγμένα οικοσυστήματα. Εκείνος που επιβιώνει είναι το είδος με τη μεγαλύτερη δυνατότητα προσαρμογής και αναπαραγωγής, οι λεγόμενοι «οικολογικοί οπορτουνιστές» ή, ελληνικότερα, «οικολογικοί καιροσκόποι», ενώ τα πιο «εξελιγμένα είδη» –που είναι η πλειονότητα– βασίζονται στην ποικιλότητα του περιβάλλοντος, η οποία όταν διαταραχθεί τα επηρεάζει άμεσα. Έτσι μορφές ζωής «φαινομενικά υποδεέστερες και περιθωριακές» αποδεικνύουν ότι ο «Βασιλιάς των Ζώων» δεν είναι πλέον ο λέοντας, αλλά ο αρουραίος ή η κατσαρίδα.

Όμως για το σύνολο της ζωής η αξία ενός είδους δεν έχει σχέση με το μέγεθος και τα κατορθώματά του, αλλά με τη συνεισφορά του στο καλό του συνόλου. Μοναδική δυνατότητα και δύναμη του ανθρώπου είναι η αφύπνιση της συνείδησης του. Να προβληματιστούμε λοιπόν, για το ότι ο ρυθμός εξαφάνισης ειδών έχει προχωρήσει τόσο, ώστε προχωρούμε στην εξαφάνιση ενός είδους κάθε μέρα, με προοπτική ο ρυθμός να αυξηθεί τόσο ώστε να αναμένεται η εξαφάνιση ενός είδους κάθε ώρα. Ας σκεφτούμε, τι σημαίνει ότι στον καιρό μας οδηγήσαμε σε διαταραχή ισορροπίες που χρειάστηκαν εκατομμύρια χρόνια για να διαμορφωθούν;

Προχωρούμε επομένως και επιστημονικά στην αμφισβήτηση της κυρίαρχης ιδεολογίας της αύξησης (της ανάπτυξης). Επαναστάσεις του τύπου «βιομηχανική» ή «πρά-

που αναφέρονται στον Μυκηναϊκό Πολιτισμό παρουσιάζουν τους τότε Έλληνες ως «άξιους θείας τιμωρίας λόγω της περηφάνιας και βάνανσης παραβίασης όσων θείων κανόνων είχαν ως απώτερο στόχο την προστασία της Γης και της ζωής γενικότερα».

σινή επανάσταση» για τη γεωργία επαναξιολογούνται. Η «γαλάζια επανάσταση», του σεβασμού για τους υδάτινους πόρους του πλανήτη, διατυπώνεται σε δημοσιεύματα (Παπαϊωάννου, 1992). Οι πιο πάνω επισημάνσεις –στο βαθμό που μπορούν να κατανηθούν έτσι αποσπασματικά όπως παρουσιάζονται εδώ– δεν είναι παρά το αποτέλεσμα μιας άλλης επανάστασης, της λεγόμενης «επιστημονικής» του 17ου αιώνα. Κατά τον Κάπρα, το Καρτεσιανό πρότυπο και η Νευτώνια προσέγγιση του κόσμου, που έχουν την αφετηρία τους σ' εκείνη την εποχή, καλλιέργησαν την «πίστη της απόλυτης βεβαιότητας» στην επιστημονική γνώση και τη «μηχανική αντίληψη του κόσμου», με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να βιώνει την ύπαρξη του εντελώς ξεχωριστά από τον υπόλοιπο πλανήτη και να συμπεριφέρεται ανάλογα. Η σημερινή όμως φυσική «απέδειξε ότι δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια στην επιστήμη...» και έτσι σήμερα η Καρτεσιανή άποψη έχει εγκαταληφθεί, αν και στην πράξη συνεχίζει να ισχύει, λόγω του επηρεασμού που άσκησε σε όλες τις επιστήμες.

Σήμερα τη σύγχρονη άποψη για την ερμηνεία του κόσμου μας εκφράζουν κυρίως οι θεωρίες των «συστημάτων της ζωής», οι οποίες «βασίζονται στην αντίληψη της ουσιαστικής αλληλουχίας και αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε όλα τα φαινόμενα, φυσικά, βιολογικά, ψυχολογικά, κοινωνικά και πολιτιστικά. Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται πέρα από τα τρέχοντα όρια αντιλήψεων και επιστημονικών μεθόδων και τείνει να πραγματωθεί μέσα από νέους θεσμούς», σημειώνει ο Κάπρα (1982, σ. 331). Τα «συστήματα αυτά είναι ολοκληρωμένα σύνολα των οποίων οι ιδιότητες δεν μπορούν να αναχθούν σ' εκείνες των μικρότερων τμημάτων. Η προσέγγιση των συστημάτων αντί ν' αναζητά αναγωγικά τα βασικά δομικά στοιχεία ή τις βασικές ουσίες, στρέφει την προσοχή της προς τις βασικές αρχές της οργάνωσης». Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, κάθε οργανισμός αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύνολο και ένα ζωντανό σύστημα με ένα σωρό από ιδιότητες που μπορούν να εκτιμηθούν ως «οι διαφορετικές όψεις της ίδιας δυναμικής αρχής της αυτοργάνωσης».

Με την έννοια της αυτοργάνωσης συμβαδίζει η ιδιότητα της αυτονομίας και τίγεται ξανά το γνωστό θέμα της ελευθερίας της βούλησης. Παράλληλα, επισημαίνονται οι έννοιες της αυτο-ανανέωσης και της αυτο-υπέρβασης και, πιο πέρα, οι έννοιες του νου, της αφηρημένης σκέψης και της συμβολικής γλώσσας, της συνείδησης και της ψυχής. Σύμφωνα με την προσέγγιση των συστημάτων της ζωής, κάθε ολοκληρωμένο σύνολο έχει επίσης το δικό του «νου» με την έννοια ότι έχει ένα πρότυπο οργάνωσης (Κάπρα, 1982, σ. 363 και 371). Και σε αλληλοσυσχέτιση, «κάθε ατομικός νους βρίσκεται ενσωματωμένος στους ευρύτερους νόες του κοινωνικού και του οικολογικού συστήματος. Με τη σειρά τους αυτοί οι δύο είναι ενσωματωμένοι στο νοητικό σύστημα του πλανήτη –στο νου της Γης– που με τη σειρά του θα πρέπει να μετέχει σε κάποιο είδος Συμπαντικού Νου» (Κάπρα, 1982, σ. 365). Αντίθετα, η φύση της Συνείδησης φτάνει στην πλήρη ανάπτυξη της μόνο στον άνθρωπο. Το θέμα όμως αυτό –ως μεγάλο υπαρξιακό πρόβλημα– δεν είμαστε σε θέση να το προσεγγίσουμε εμείς εδώ.

Στο πνεύμα της συστημικής αυτής προσέγγισης κινείται και η διατύπωση που έγινε

γνωστή ως «Θεωρία της Γαίας» ή «Υπόθεση Γαία» –από το όνομα της αρχέγονης θεότητας της ελληνικής μυθολογίας– και διατυπώθηκε από το Βρετανό βιοχημικό Τζέημς Λόβλοκ και τη μικροβιολόγο Λιν Μάργκουλις το 1970. Η διατύπωση αυτή έγινε μετά από λεπτομερείς μελέτες γύρω από τους τρόπους που χρησιμοποιεί η βιόσφαιρα προκειμένου να ρυθμίσει τη χημική σύνθεση του αέρα, τη θερμοκρασία της επιφάνειας της Γης και πάμπολες άλλες όψεις του πλανητικού περιβάλλοντος. Οι μελέτες αυτές τους έκαναν να καταλήξουν, πως αυτά τα φαινόμενα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά, παρά μόνον αν δεχθούμε ότι ο πλανήτης μας λειτουργεί σαν ένας ζωντανός οργανισμός.

Τα διαστημικά επίσης ταξίδια με τις φωτογραφίες «ολόκληρης της Γης» ενίσχυσαν τη συνειδητοποίηση πως η Γη είναι ζωντανή, ότι εκδηλώνει όλα τα χαρακτηριστικά της αυτοργάνωσης. Δια μέσου «μιας τεράστιας ποικιλίας εξελικτικών οργανισμών», η Γη καταφέρνει να ρυθμίζει το πλανητικό περιβάλλον, ώστε να προσφέρει τις ιδανικότερες δυνατές συνθήκες για την εξέλιξη της ζωής...». Η μορφή της εξελίχθηκε εδώ και δισεκατομμύρια χρόνια και εξακολουθεί να εξελίσσεται. Όλες αυτές οι παρατηρήσεις έχουν διαπιστωθεί μέσα στα επιστημονικά πλαίσια, αλλά η σημασία τους υπερβαίνει την επιστήμη. Αντανακλούν μια βαθύτερη οικολογική αντίληψη που στην απώτερη ουσία της είναι πνευματική (Κάπρα, 1982, σ. 356).

Και η Ελισσάβετ Σαχτούρη στη δική της «Γαία» (1990) αποπνέει, θα λέγαμε, πέρα από την επιστημονική προσέγγιση και τη δική της πνευματικότητα. Στην περίπτωση της θα τη λέγαμε και «ελληνικότητα», με την έννοια της εκτενούς αναφοράς που κάνει στους Έλληνες στοχαστές και της σύνδεσης της θεωρίας της Γαίας του Λόβλοκ με τους Μιλήσιους στοχαστές.^{13,14} Παράλληλα η ίδια τονίζει τη σημασία της «φεμινιστικής» άποψης στην προσέγγιση της Γαίας, σήμερα.

Η Οικολογία εισηγείται μια «επαναδιαπραγμάτευση» του ανθρώπου με τη φύση, μια νέα σχέση που χαρακτηρίζεται από την «αίσθηση του ιερού». Για να γίνει δε αυτό πράξη σημαντικό ρόλο θα παίξει η αφύπνιση του μέσου πολίτη και η αυτοργάνωσή του.^{15,16} Αυτοργάνωση όχι μόνον για τη διεκδίκηση του βασικού του δι-

13. Ειδικά για τους Μιλήσιους στοχαστές, η ίδια η συγγραφέας παρατηρεί: «Ο τρόπος με τον οποίον κατανοούσαν τη φύση ο Αναξίμανδρος, ο δάσκαλος του ο Θαλής και ο μαθητής του ο Ηράκλειτος... έμοιαζε πολύ με τον τρόπο με τον οποίο οι επιστήμονες αρχίζουν να την κατανοούν ξανά σήμερα - ως έναν μεγάλο χορό της ζωής, όπου όλα τα φυσικά πράγματα συνδέονται και αυτοσχεδιάζουν διαρκώς τα βήματα τους, καθώς κινούνται προς την ισορροπία και την αρμονία» (σελ. 242).

14. Χαρακτηριστικό επίσης για τη «Γαία» είναι το κείμενο του Δημ. Τσαντίλη, στο άρθρο του «Η κάθοδος στη Γη», στο βιβλίο Μοδινός, Μ. (επιμ.) (1992). *Πού βαδίζει ο Κόσμος*, σελ. 244.

15. Για πληροφόρηση και σκέψη παραπέμπουμε στην πτυχιακή εργασία της Αθανασίας Κόλυζα και του Γιώργου Μπασδάρη, *Σκέψου Συνολικά, Δράσε Τοπικά - Μια διερευνητική μελέτη της πορείας αυτο-οργάνωσης των πολιτών στον Οικολογικά χώρο, για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη*. Σύμβουλος καθηγήτρια: Ρίτα Καλοδήμου, Τ.Ε.Ι. Πάτρας, Οκτ. 1991.

16. Είναι απαραίτητο παράλληλα να γνωρίζει ο πολίτης τη διεθνή κατάσταση του Περιβάλλοντος

καιώματος για υγιές περιβάλλον, αλλά αυτοργάνωση ώστε να μην αποκόβεται ο ιερός δεσμός με τον πλανήτη του και υποφέρει η «Γαία». Δηλαδή ο σημερινός πολίτης της Γαίας ετοιμάζεται να πραγματοποιήσει τη στροφή από την υλική ανάπτυξη στην εσωτερική καλλιέργεια (Κάπρα, 1982, σ. 481-525) και πιο πέρα στην ένωση του με το Θείο.

Κοινωνική Εργασία: Το ζητούμενο του ρόλου της σήμερα

Στροφή προς το «βιοκεντρικό» πρότυπο. Αυτό σημαίνει έμφαση στη γνώση λειτουργίας της «Γαίας», της οποίας εμείς, οι άνθρωποι, είμαστε κάτοικοι, το ίδιο σημαντικοί όπως οι βελανιδιές και τα φύκια, τα πουλιά ή τα ζώα... ακόμη και οι πέτρες, ο αέρας, το νερό, το χώμα. Διότι η ζωή η δική μας δεν είναι ανεξάρτητη από όλα αυτά και δεν μπορούμε να ζήσουμε χωρίς αυτά. Γι' αυτό είμαστε αναγκασμένοι να δεχθούμε την αναθεώρηση της «αναπτυξιακής» λογικής (που επέβαλλε ο Δυτικός τρόπος σκέψης), που ήταν σύμφωνη με τη Δαρβίνεια άποψη για την υπεροχή του ισχυρότερου, γιατί ουσιαστικά δεν υπάρχει «ισχυρότερος» αλλά διάφορα επίπεδα αλληλεξάρτησης.

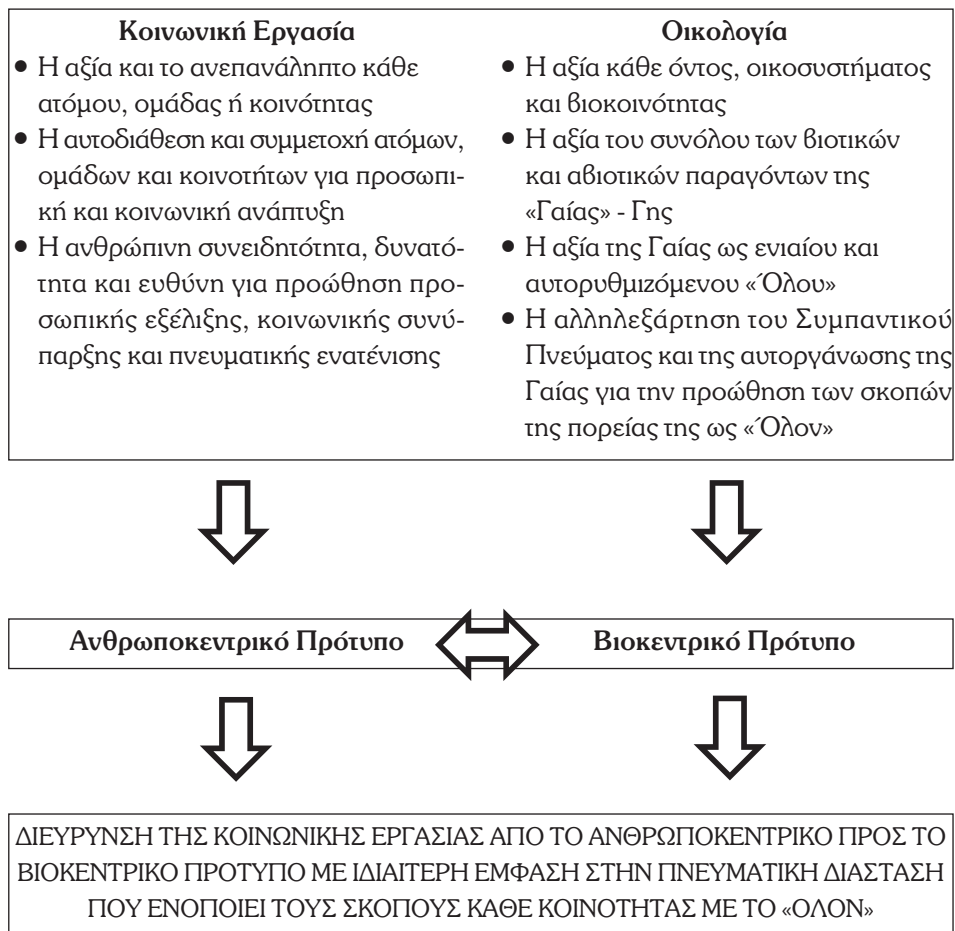
Οι αξίες της Κοινωνικής Εργασίας και της Οικολογίας συμπίπτουν και οι απώτεροι σκοποί και των δύο συμβαδίζουν. Μόνο που από τη θέση της Κοινωνικής Δικαιοσύνης, την οποία προασπίζεται η Κοινωνική Εργασία, οδηγούμεθα τώρα στη θεώρηση μιας «δικαιοσύνης» ευρύτερης – για το συμφέρον του συνόλου της ζωής στον πλανήτη, του συνόλου της «Γαίας», που σε τελευταία ανάλυση είναι το συμφέρον του ανθρώπου με τον οποίον άμεσα εργάζεται ουσιαστικά κάθε κοινωνικός λειτουργός (βλ. πίνακα 1). Ιδιαίτερα αυτό ισχύει σε σχέση με τη διεύρυνση του χώρου των σημερινών «φτωχών», σε κάθε χώρα και ιδιαίτερα στις μη ανεπτυγμένες χώρες, ο οποίος πλήττεται άμεσα από τη συνεχιζόμενη «αναπτυξιακή» πρακτική, όπως φάνηκε στο κεφάλαιο «Οικολογία».

Σημαντική είναι η συμβολή που μπορεί να έχει η Κοινωνική Εργασία με τη μεθοδολογία παρέμβασής της στον κοινωνικό χώρο και ιδιαίτερα σε τομείς οργάνωσης εργασίας βάσης, με ομάδες και επιτροπές, για την «εκπαίδευση» και «ευαισθητοποίηση» των πολιτών. Διότι μπορεί να χρησιμοποιήσει εποικοδομητικά ένα φάσμα μεθοδολογικών προσεγγίσεων, από τη «συνέντευξη» και τη δημιουργία κινήτρων για συμμετοχή και «συναίνεση» μέχρι την εμπλοκή στο χειρισμό της «σύγκρουσης εν-

και να συντονίζεται από το τοπικό στο εθνικό και από εκεί στο διεθνές επίπεδο. Είναι γι' αυτό σημαντικό και οι εκκολλητόμενοι οικολόγοι να γνωρίζουν τι περιλαμβάνει τελικά η περίφημη *Αντζέντα 21*, δηλ. το πρόγραμμα δράσης για τις προκλήσεις του 21ου αιώνα και γιατί πρέπει να υλοποιηθούν οι δεσμεύσεις των βιομηχανικών χωρών για την εισφορά τους στο «ταμείο περιβάλλοντος» και ακόμη γιατί υπάρχουν τόσες δυσκολίες σ' αυτό. Χρειαζόμαστε τελικά μία διεθνή ηθική και αλληλεγγύη.

Πίνακας 1: Σχέση Κοινωνικής Εργασίας και Οικολογίας

ΑΞΙΕΣ

διαφερόντων» και στην προώθηση της Κοινωνικής Δράσης. Τα πρότυπα της Κοινωνικής Οργάνωσης και της Κοινωνικής Δράσης είναι, νομίζω, πρώτιστα για την έμπρακτη συμβολή της Κοινωνικής Εργασίας στην προώθηση της οικολογικής θεματικής στο ευρύτερο κοινό.

Παράλληλα, η Κοινωνική Εργασία ως επιστήμη, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, είναι απαραίτητο να «σκύψει» στα κείμενα των στοχαστών αυτού του τόπου, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, που αποτελούν εθνική κληρονομιά και όχι μόνο. Διότι γνωρίζουμε όλοι ότι στοχαστές της Ελληνικής Αρχαιότητας έχουν γίνει αφετηρία μελέτης και προβληματισμού των σημερινών οικολογικών και περιβαλλοντικών οργανώσεων όλου του κόσμου. Είναι τυχαίοι, άραγε, οι όροι *Οικολογία* ή *Γαία*;

Είναι απαραίτητο, επίσης, η Κοινωνική Εργασία να εντυφλήσει στους έλληνες τραγικούς ποιητές για να κατανοήσει και να δονηθεί από τα μηνύματά τους για την «ύβριν» της υπέρβασης του μέτρου, για να κατανοήσει τη σημερινή περιβαλλοντική κρίση που είναι κρίση πολιτισμού και κρίση ηθική. Η Κοινωνική Εργασία επαναδιατυπώνει σήμερα αυτό που μέχρι πρόσφατα ονόμαζε «Σύστημα - Πελάτη», σ' ένα σύστημα ευρύτερο: αυτό των «δικαιούχων πολιτών», ή όπως αλλιώς μπορεί να το ονομάσει. Το κεντρικό σημείο στο «σύστημα» αυτό είναι το βίωμα της διαταραχής κάθε σχέσης, τόσο ανάμεσα στους ανθρώπους όσο και με το φυσικό περιβάλλον, δεδομένο που οδηγεί σε τελική υποβάθμιση τους πάντες και κανένας δεν μπορεί να μείνει έξω από αυτό το «σύστημα».

Η πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας θα χρειασθεί να αναπτύξει «φαντασία» και να εντείνει τον σύνδεσμο με τα άλλα, κατ' αρχήν, κοινωνικά επαγγέλματα για «κοινοπραξίες» και κοινή αντιμετώπιση της «κοινωνικής αδράνειας» ή «απάθειας», που ίσως, τελικά, δεν είναι τίποτε άλλο από μια εκδήλωση παραίτησης του ανθρώπου από την προσπάθεια της ίδιας της ανθρωπιάς του. Το συναίσθημα του μέσου πολίτη, που αισθάνεται τρομερά μικρός μπροστά στα τρομερά μεγάλα προβλήματα και αφήνεται να ζει μέσα στα απόβλητά του, είναι μια μοναξιά που ίσως να μη βιώνει άλλο έμβιο ον στον πλανήτη. Γι' αυτό, το οικολογικό σύνθημα «Σκέψου Συνολικά - Δράσε Τοπικά» είναι εύγλωπτο αίτημα των καιρών και η Κοινωνική Εργασία έχει ευθύνη για την οργάνωση της δικής της επιστημονικής δυνατότητας για την προώθηση προγραμμάτων Τοπικής Ανάπτυξης (βλ. υποσημείωση 15).

Η Κοινωνική Εργασία μπορεί να συμβάλει στο χώρο του οικολογικού κινήματος, όπου διατυπώνεται η ανάγκη της οργάνωσης των ομάδων βάσης (grass roots) και η ανάγκη επίσης για «εμπυκνώτες» των ομάδων, ώστε οι σημαντικές αυτές «κοινότητες» να μη διαλύονται. Η ισχυροποίηση των οικολογικών δικτύων –εθνικών και διασυνοριακών– είναι πλέον επιτακτική ανάγκη. Γι' αυτό οι κοινωνικοί λειτουργοί χρειάζεται να μελετήσουν παράλληλα την «Οικολογία του Ανθρώπου» και το μάθημα της Οικολογίας πρέπει να ενταχθεί στα προγράμματα σπουδών των Σχολών Κοινωνικής Εργασίας. (Ήδη περιλαμβάνεται στο υπό έγκριση νέο πρόγραμμα σπουδών των τμημάτων Κοινωνικής Εργασίας ΤΕΙ από τον Οκτ. 1990.) Ακόμη, να γνωρίσουν το «Δίκαιο του Περιβάλλοντος» και να συμβάλλουν με την ανεγνωρισμένη τους επαγγελματική πρακτική στην προώθηση δικαιωμάτων για την προσπάθεια των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του πολίτη, που πλήττεται από τις ανεξέλεγκτες παραβάσεις (Άρθρο 24 του ελληνικού Συντάγματος, Καλλία - Αντωνίου, 1987 και Σιούτη, 1988 - βλ. και υποσημείωση 16).

Δεν επιτρέπεται οι κοινωνικοί λειτουργοί να είναι απόντες από τα δρώμενα του οικολογικού - περιβαλλοντικού χώρου στη χώρα μας. Αντίθετα, ως πρόσωπα και όχι μόνο ως επαγγελματίες, είναι απαραίτητο να γίνουν μέλη ομάδων γειτονιάς και περιφέρειας, έστω έξω από το χώρο εργασίας τους, αν δεν μπορούν στα πλαίσια της υπηρεσίας τους. Το γεγονός ότι δεν τους βρίσκουμε συχνά στον αγώνα για την οι-

κοινωνική προστασία είναι, νομίζουμε, σημαντικό να μας απασχολήσει. Γιατί ειδικά ο κοινωνικός λειτουργός –που στον τόπο μας είναι ουσιαστικά ο μόνος που εργάζεται επαγγελματικά με τον πολύ κόσμο της «ένδειας»– απουσιάζει ως πρόσωπο και ειδικός από τους χώρους, όπου αυτή η «ένδεια» (η γενικευμένη σήμερα έννοια της φτώχειας του ανθρώπινου περιβάλλοντος), ως προσπάθεια τουλάχιστον, προσεγγίζεται; Είναι μόνο, γιατί οι κοινωνικοί λειτουργοί – περισσότεροι από άλλα κοινωνικά επαγγέλματα – βρίσκονται ήδη τόσο πολύ έξω στους δρόμους και στις επαρχίες, σε συνεχή κίνηση για να υπηρετήσουν έναν άλλο κόσμο οικονομικής και κοινωνικής ένδειας, είναι συνήθως εξαντλημένοι; Ή γιατί δεν επαρκούν να βρεθούν και σε χώρους στους οποίους πρέπει να εμπλακούν για την αντιμετώπιση νέων προβλημάτων;

Ένα πενήνήμερο οδοιπορικό στα χωριά των Αγράφων «με τα πόδια» τον περασμένο Ιούνιο, (σημ.:1992) μας αποκάλυψε τις πηγές της διάβρωσης από τους εκσκαφείς που χωρίς έλεος έχουν αναλάβει να πραγματοποιήσουν την «Ανάπτυξη». Οι νέοι δρόμοι ανελέητα φαρδεύει οδηγούν σε χωριά με ανύπαρκτους κατοίκους. Και κάποια σχολεία –χωρίς παιδιά– κλειστά. Θλιβερή η εικόνα της ραγδαίας εγκατάλειψης. Μερικά είχαν ανοίξει για τις προηγούμενες εκλογές. Από τότε έμειναν θρανία έξω, στις βροχές και στον ήλιο. Από τα τζάμια βλέπουμε μέσα κάλπες με τα σκορπισμένα παντού ψηφοδέλτια. Και τα βιβλία κάποιων βιβλιοθηκών – που με τόσο κόπο στήθηκαν από κάποιους στοργικούς δασκάλους και δωρεές των απανταχού συνδρομητών – είναι κι αυτά εκεί, λιγοστά, σκορπισμένα. Δεν είναι απαραίτητο οι κοινοτάρχες, όταν ζουν στην περιοχή, να γνωρίζουν πώς να διαχειρισθούν μια περιουσία που είναι τώρα στη δικαιοδοσία τους; Από ό,τι ξέρουμε δεν έχει υπάρξει ειδική εκπαίδευση από το αρμόδιο Υπουργείο.

Υπάρχει όμως και η ευθύνη όλων για το νοικοκύρεμα του τόπου μας και είναι κοινή για τη διατήρηση της κληρονομιάς μας.... Μήπως είναι καιρός οι κοινωνικοί λειτουργοί με τους κοινοτάρχες, τους προέδρους, να περπατήσουν μαζί και να εμπνευσθούν συναντήσεις «ορεινής Ελλάδας», «συναντήσεις περιπατητικές», για πραγματική ανάπτυξη;

Η Κοινωνική Εργασία ανέκαθεν μελετά τις μορφές της κοινωνικής σύγκρουσης και έχει υιοθετήσει πληθώρα μεθόδων κατάργησης ή περιορισμού των συγκρούσεων μέσα στις ομάδες και τις κοινότητες. Τώρα όμως αντιμετωπίζουμε μια νέα μορφή «βίας» προς το φυσικό περιβάλλον και θα πρέπει η Κοινωνική Εργασία να διευρύνει τη θεματική της, συμπεριλαμβάνοντας σήμερα τις αναλύσεις του θέματος «βία» και να δώσει ευκαιρία άσκησης της ειρηνικής αντίστασης, που ως υλικό το επεξεργάζονται διάφορες ομάδες. Έτσι θα επιτευχθεί μια σύγχρονη εμπειρία και μάθηση για το γνωστό στους κοινωνικούς λειτουργούς θέμα του χειρισμού της κοινωνικής σύγκρουσης. Οι εφαρμογές της ήπιας παρέμβασης είναι, θα μπορούσαμε να πούμε, περισσότερο «οικολογικές» σχετικά με αξίες που δεν μπορεί παρά να ενδιαφέρουν την Κοινωνική Εργασία, της οποίας οι αξίες – όπως έχουμε ήδη δείξει– συμπίπτουν με αυτές της οικολογίας. (Το βιβλίο του Χέλντερ Καμάρα *Ο Φαύλος Κύκλος της Βίας* θεωρείται, από τους γνώστες του θέματος, βασικό εγχειρίδιο για το θέμα αυτό.) (Βλ. πίνακα 2).

Πίνακας 2: Σχέση Κοινωνικής Εργασίας και Οικολογίας

ΓΝΩΣΗ-ΔΡΑΣΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ
<ul style="list-style-type: none"> • Ο άνθρωπος ως Βιολογικό, Κοινωνικό και Πνευματικό ον. • Η προσέγγιση της Κοινωνικής Εργασίας με κάθε Άτομο και Οικογένεια. • Η σημασία της προσωπικής συνέντευξης για τη διεύθυνση στο χώρο των κινήτρων και των αναγκών. • Η αναζήτηση της έμπνευσης, δημιουργικότητας και δικαίωσης της ύπαρξης κάθε ανθρώπου. • Συστηματική θεώρηση της ανάλυσης των αιτημάτων ατόμων, ομάδων, κοινοτήτων. • Η προσέγγιση ειδικών ομάδων που πλήττονται από τις νέες μορφές φτώχειας και υποβάθμισης περιβάλλοντος και σχέσεων. • Η προσέγγιση της Κοινωνικής Εργασίας με Κοινότητες, με ειδική αναφορά στην Τοπική Ανάπτυξη και Οργάνωση, το Σχεδιασμό και την Κοινωνική Δράση. 	<ul style="list-style-type: none"> • Η γνώση των Οικοσυστημάτων, η οργάνωση και λειτουργία, η «Φέρουσα Ικανότητα». • Η σημασία της αλληλεξάρτησης και της διατήρησης της «Οικοθέσης» κάθε όντος. • Στη θέση της Δαρβίνειας άποψης της πάλης και επικράτησης του ισχυρού, η θέση της συνύπαρξης και προώθησης της «Γαίας» ως «Όλον». • Επανεξέταση του Καρτεσιανού προτύπου οργάνωσης στη Φύση και της επίδρασής του στις απόψεις κοινωνικών επιστημόνων για την ανθρώπινη Κοινωνία. • Η γνώση των διαταραχών στα οικοσυστήματα και η απειλή για τη συνύπαρξη. • Οι συνέπειες της παρουσίας των «οικολογικών» και η επανεξέταση της έννοιας του «χρήσιμου» και του «ισχυρού». • Το συμφέρον του «όλου» και οι επιπτώσεις στο ανθρώπινο είδος που διαταράσσει τους σκοπούς του «όλου». Η Γαία θα αποβάλλει με σπασμούς το είδος εκείνο που διαθέτει τα μέσα της καταστροφής της: «Λόγος προφητικός» αλλά και «επιστημονικά τεκμηριωμένος». • Διεύρυνση αιτιών φτώχειας, από τη μικροκλίμακα στη μακροκλίμακα. • Αύξηση χάσματος «πλούσιων» και «φτωχών» χωρών Βορρά - Νότου. • Από την έμφαση σε τοπικά χαρακτηριστικά του Νότου -υπερπληθυσμός- στην αμφισβήτηση του μοντέλου ανάπτυξης που, βασισμένο στην ιδεολογία της αύξησης, αυξάνει τις ανάγκες των πολλών, ενώ συσσωρεύει τον πλούτο στους λίγους και ενισχύει την εξάρτηση των πολλών απ' αυτούς. • Η εξάρτηση αλλοιώνει τους πολιτισμούς και ενισχύει τις συγκρούσεις.
Τεχνικές και Μέσα	
<ul style="list-style-type: none"> • Τεχνικές «ανίχνευσης» των αναγκών, διατύπωσης της κατάστασης της κοινότητας και τεκμηρίωση. • Τεχνικές επικοινωνίας ομάδων - κοινοτήτων και ευαισθητοποίησης σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος. • Αναζήτηση νέων μεθόδων «εκπαίδευσης» και αγωγής κοινού σε περιβαλλοντικά θέματα. • Τεχνικές προσέλκυσης της συμμετοχής. • Τεχνικές Κοινωνικής Δράσης και Συναινεσης. Χειρισμός των κοινωνικών συγκρούσεων. • Τεχνικές αξιολόγησης. • Προγράμματα «ανοικτής πόρτας» για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού και διεπιστημονική συνεργασία. • Τεχνικές στήριξης ατόμων και ομάδων που πλήττονται. • Μέσα για τη νομική στήριξη πληττομένων όταν παραβιάζονται βασικά δικαιώματα ποιότητας ζωής. Συνηγορία. 	<p data-bbox="583 1410 1089 1437">Η επάνοδος στην αυτάρκεια και οι δυνατότητες</p> <ul style="list-style-type: none"> • Οι ομάδες αυτοργάνωσης πολιτών σε οικολογικά δίκτυα και ο ρόλος τους για αφύπνιση και δράση. Οι απαιτήσεις οργάνωσης και ειδικής μεθοδολογίας καθώς και «πίστης» σ' αυτό που είναι να κάνουμε είναι επιτακτικές, (κατά το «επίστευσα, διό ελάλησα» - επιστολές Απ. Παύλου, Β' Κορ., 4, 13).

Σε μια από τις τελευταίες συνεντεύξεις του πριν πεθάνει, πριν από τρία περίπου χρόνια, ο γνωστός νομπελίστας κοινωνιοβιολόγος και ιδρυτής του κλάδου της «Ηθολογίας» Κόνραντ Λόρεντς (1989), σχετικά με το τι χρειάζεται να κάνει ο επιστήμονας σήμερα για τον κόσμο γύρω του, είχε αναφερθεί στην ανάγκη του «κηρύττειν» - και μάλιστα «ξυπόλητος». Αυτό εννοεί (για μένα τουλάχιστον) ότι η ενσυνείδηση του σημερινού πολίτη, η αφύπνισή του είναι απαραίτητη και επιτακτική και ξεκινάει με την αλλαγή του ίδιου του προσωπικού μας τρόπου ζωής, που οφείλει να γίνεται όλο και πιο λιτός και πιο ταπεινός.

Και ο δικός μας, ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, που μετά 17 χρόνια προσευχής στο Άγιο Όρος μετουσίωσε το αίσθημα ευθύνης σε πράξη για τον τότε δουλωμένο Έλληνα που κινδύνευε από τον εξισλαμισμό, είχε πει: «Όθεν άφησε την ιδικήν μου προκοπήν, το ιδικόν μου καλόν και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον και διδάσκω τους αδελφούς μου» (*Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 7ος, 1963 - σελ. 894). Και ήταν κυριολεξία τότε το περπάτημα, στην εποχή της έσχατης ένδειας. Οι τέσσερις δε περιοδείες του στις βόρειες κυρίως επαρχίες της Ελλάδας θα έπρεπε να αποτελέσουν υλικό έμπνευσης για μας σήμερα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ίδρυση των σχολείων και την ελληνική γλώσσα¹⁷ και την αφύπνιση του μέσου ανθρώπου για τα ιερά και τα όσια. Σε εποχές όπως η σημερινή, ο «πατροΚοσμάς» γίνεται ξανά τρομερά επίκαιρος. Και μια από τις ρήσεις του, νομίζουμε ότι, θα μπορούσε να εμπνεύσει όσους θέλουν να αρχίσουν να συμπεριφέρονται πραγματικά «οικολογικά» και να γίνει αυτή και ο επίλογος αυτής της εισήγησης:

«Εγώ μωρό να ζήσω με 100 δράμια άρτου· εκείνα τα ευλογεί ο Θεός, διότι είναι αναγκαία και όχι αν τρώγωμεν 110. Εκείνα τα 10 τα καταράται, διότι είναι χαράμι· είναι εκείνου που πεινά».¹⁸

17. Νικηφόρου Βρεττάκου, *Η Ελληνική Γλώσσα*, στο «Εκκρεμής Δωρεά» Τρία Φύλλα, 1983.

18. α) Σε σημερινή ορολογία είναι η «εθελοντική λιτότητα», την οποία χώρες όπως ο Καναδάς την προβάλλουν στη θεματολογία τους πλέον επίσημα (Κάπρα, 1982, σελ. 517-518).

β) Σε σημερινή αντιστοιχία: είναι σημαντικό οι κοινωνικοί λειτουργοί σε συνεργασία με την Εκκλησία να βρουν πρακτικούς τρόπους για να κάνουν πράξη τον εορτασμό της «Ημέρας της Δημιουργίας» της Εκκλησίας μας που, σύμφωνα με εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου πριν από μερικά χρόνια, έχει προταθεί για την 1η Σεπτεμβρίου. Τον Οκτ. 1991 έγινε και αντικείμενο «Πανορθόδοξης Διάσκεψης για το Περιβάλλον», στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης. Πολύ απλά ο μέσος πιστός θα μπορούσε ενδεχομένως παράλληλα με την παρακολούθηση της Θείας Λειτουργίας της Κυριακής, να βοηθηθεί για να στοχαστεί μια παράλληλη αλλαγή σχετικά με το «Περιβάλλον» στον καθημερινό του τρόπο ζωής (πρακτικά Συνεδρίου, Ορθόδοξη Ακαδημία, Κολυμπάρι -Κρήτη, 1991).

γ) Το παράλογο της σπατάλης φαίνεται καθαρά στο βιβλίο: Παπαλάγκι, *Οι Λόγοι του Φυλάρχου Τουιάβι από το Νησί Τιαβέα του Νοτίου Ειρηνικού*, Εκδ. Ύψιλον, Α' Έκδοση, 1981. Επίσης στο βιβλίο *Αιώνιες Αξίες ενάντια στη Σύγχρονη Παρακμή* των Ehef Seathl, Lord Northboam, Fr. Schuo, Μάρκου Πάλλη, Seyed Hossen Nasl και Gai Eaton, Εκδ. Πεμπουσία, 1992.

Και μια προτροπή: Εάν οι συγκεκριμένες σελίδες του άρθρου δεν σου χρειάζονται κάποια στιγμή και σκέφτεσαι να τις πετάξεις, κάνε τουλάχιστον μια πρώτη προσωπική κίνηση. Φύλαξέ τις σε μια γωνιά, ώστε όταν βγεις να τις βάλεις στον κάδο της «ανακύκλωσης» χαρτιού. Αυτή είναι μια μικρή αλλά επιβεβλημένη πλέον συνήθεια και είναι «οικολογική».¹⁹

Βιβλιογραφία

- Ακό, Πασκάλ, (1991). *Ιστορία της Οικολογίας*, Σύγχρονη Εποχή.
- Καμάρα, Ντον Χέλντερ (1972). *Ο Φαύλος Κύκλος της Βίας*, μτφρ. Στέλιος Παπαθεμελής, Μήνυμα, Αθήνα.
- Καλλιτά - Αντωνίου, Α., (1987). *Ένωση Δικαίου Περιβάλλοντος. Περιβάλλον - Νομοθεσία - Δικαιώματα του Έλληνα Πολίτη*, Επιμέλεια: Βιβλιοσυνεργατική, ΣΥΝ Π.Ε., Φειδίου 18, Αθήνα.
- Κάπρα, Φρίντζοφ, (1982). *Η Κρίσιμη Καμπή*, Ωρόρα.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος, (1992). «Ήρωες Αρχαίας Τραγωδίας», ειδικό αφιέρωμα: *Η Γη Αγωνιά για το Μέλλον της*, Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 7.2.1992.
- Λόρεντς, Κόνραντ, (1989). «Η φύση με γεμίζει δέος» {συνέντευξη λίγο πριν από το θάνατό του στο περιοδικό *Integral*, Ιανουάριος 1989}. Ειδική έκδοση για τη νέα 10ετία - «Πού Βαδίζει ο Κόσμος; Ο Πλανήτης Γη και η Παγκοσμιότητα της Οικολογικής Κρίσης», *Νέα Οικολογία*, 1990.
- Μοδινός, Μιχάλης, (1988). *Από την Εδέμ στο Καθατήριο - Η Γεωγραφία της Υπάνυψης*, Εξάντας.
- Μοδινός, Μιχάλης (επιμέλεια), (1992). *Πού βαδίζει ο Κόσμος*, Τροχαλία.
- Μπαλιάς, Γιώργος, (1992). «Για τον οικοσοσιαλισμό», *Νέα Οικολογία*, Δεκ. τ. 98.
- Παπαιωάννου, Α. (1992). «Η Γαλάζια Επανάσταση», ειδικό αφιέρωμα: *Η Γη Αγωνιά για το Μέλλον της*, Εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 7.6.1992.
- Πάσχος, Π.Β., (1992). *Κοσμάς ο Απώλός*, Ακρίτας, πρώτη ανατύπωση, Αθήνα.
- Σαχτούρη, Ελισσάβετ, (1990). *Γαία- Το Ανθρώπινο Ταξίδι από το Χάος στον Κόσμο*, Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα.
- Σιούτη, Γλυκερία, (1988). *Η Συμμετοχή των Πολιτών στην Προστασία του Περιβάλλοντος*, Εκδ. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς.

19. Γιατί τα δέντρα δεν πρέπει να κόβονται αλόγιστα. Ο ποιητής μας ο Νικηφόρος Βρεττάκος μιλάει πολύ για τα δέντρα «Τα Δέντρα και η Συνείδηση» είναι ένα απ' αυτά (*Τα Ποιήματα*, τόμος Β - σελ. 369). Και ο Κοσμάς ο Απώλός στις *Προφητείες* του (εκδόσεις Δημιουργία, 1992) λέει: «Οι άνθρωποι θα μείνουν φτωχοί, γιατί δεν θάχουν αγάπη στα δέντρα». Και ο Ινδός φιλόσοφος και δάσκαλος, Κρισναμούρτι, γράφει στα *Γράμματα σε μια Νεαρή Φίλη* (εκδ. Καστανιώτη, 1986, σελ. 28) κάτι ανάλογο.

- The Earth Works Group, (1990). *50 πράγματα που μπορούν να κάνουν τα παιδιά για να σώσουν τη Γη*, μετάφραση Ρούσσος Βρανάς, Εκδ. «Το Ποντίκι», Αθήνα.
- Friends of the Earth, (Διεύθυνση: 26-28 Underwood st. London N1 7JQ, tel 4901555 – Fax 4900881). Εκδόσεις για επιμέρους θέματα και υποδείγματα δράσης.
- Φρομ, Εριχ, (1978). *Να Έχεις ή να Είσαι*, Μπουκουμάνης, Αθήνα.
- Χανιωτάκης, Δημήτρης, (1991). *Βιβλιογραφία για την Οικολογία και το Περιβάλλον*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης.